

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvtudományi Tanszék

Tarnaörs helynevei

Készítette: Kovács Enikő

magyar–néprajz

Témavezető: dr. Hoffmann István

egyetemi tanár

Debrecen, 2014

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés	2
II. Tarnaörs helyneveinek funkcionális-szemantikai elemzése	7
1. Az egyrészes helynevek funkcionális-szemantikai elemzése	9
2. A kétrészes helynevek funkcionális-szemantikai elemzése.....	10
III. Tarnaörs helyneveinek lexikális-morfológiai elemzése.....	20
1. Az egyrészes helynevek lexikális-morfológiai elemzése.....	20
2. A kétrészes helynevek lexikális-morfológiai elemzése	21
IV. Tarnaörs helyneveinek keletkezéstörténeti elemzése	26
1. Szintagmatikus szerkesztéssel létrejött nevek.....	26
2. Morfematikai szerkesztéssel alkotott nevek	29
3. Jelentésbeli névalkotás	31
4. Szerkezeti változással alakult helynevek	32
V. Összegzés	34
Irodalom	36

I. Bevezetés

Dolgozatomban a lakóhelyem, Tarnaörs helyneveit elemzem. A település Heves megye déli részén található, a Hevesi járáshoz tartozik, a területe 30,28 km², lakossága a gyűjtés idején, 1980-ban 1867 fő volt (KSH 1991: 190). Az elemzésem alapjául a Pelle Béláné, Balogh József és Orsó Mária által gyűjtött névanyag szolgált, amit PELLÉNÉ a Heves megye földrajzi nevei III. A Hevesi járás című kötetben adott közre (1980a). A gyűjtött névanyag alapján megállapítható, hogy a településen lévő, helynevet viselő objektumok száma 325, ebből az adatközlők 7 nevet nem ismertek, így ezek a helyek nem lokalizálhatók. Az adattárban azonban olyan megnevezések is szerepelnek, amelyek véleményem szerint nem tekinthetők helynévnek. Több intézménynév is szerepel a gyűjteményben (pl. *Megyei Vízmű Vállalat*, *Dózsa Mezőgazdasági Termelőszövetkezet*, *Posta Hivatal Tarnaörs*), valamint személyt jelölő kifejezések is előfordulnak benne (pl. *Jakus hentes*, *Kormos kerékgyártó*, *Lülkös suszter*, *Fickó asztalos*). Ezek másodlagosan ugyan helyek megjelölésére is alkalmasak lehetnek, de helynévnek kevésbé tekintjük őket. Az ide sorolható 18 megnevezést a vizsgálat során nem vettem figyelembe, így a helynevek száma 329.

Tarnaörs névsűrűségéről megállapíthatjuk, hogy 10,87 név/km². Ez más területekhez képest közepes értéket mutat, például Tizzacsermely névsűrűsége 5,53 km², Cigándé 7,19 km², Tizsakarádé pedig 8,34 km². Vannak azonban olyan települések szintén a Bodrogek köz területéről, ahol ez a szám sokkal magasabb, mint az általam elemezett település esetében. Ilyenek például: Felsőberecki, amelynek a névsűrűsége 29,18 km², Semjén, amelynek 17,22 és Kisrosvágynak 15,47 km² (NAGY 2013). Szintén magasabb, több mint a duplája ez a szám a következő települések esetében: Halmi (26,83 km²), Dabolc (26,94 km²). Az utóbbi, összehasonlításra használt példák a Romániában található Szatmár megye területéről valók (SZEMÁK 2012). A közepes névsűrűség Tarnaörsön a nagy területéhez képest viszonylag kis számú lakossággal magyarázható, valamint azzal, hogy alföldi jellegű településként a falu határa földrajzi tekintetben nem mutat túl változatos képet.

A vizsgálatot a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott elemzési modell segítségével végzem, ami három szintet különít el a nevek elemzése során: a funkcionális-szemantikai, lexikális-morfológiai és a szintagmatikus elemzést. A szerkezeti elemzés mellett még keletkezéstörténeti szempontból is vizsgálja a helyneveket.

A dolgozatomban bevezető részében első lépésként olyan kérdésekre térek ki, amelyek tisztázását fontosnak tartom, mielőtt a helynevek konkrét, illetve mélyebb elemzésébe kezdünk. Az egyik ilyen, hogy mit takar a helynév fogalma, hogy mit értünk a helynévrendszer fogalma alatt, illetve egyes kisebb alcsoportok elnevezéseinek kérdéséről is ejtek szót. Ezeknek a helynévkutatásban használt szakszavaknak a meghatározására azért van szükség, mert a szakirodalomban is előfordul a terminusok használatának keveredése.

Ezt a problémát veti fel HOFFMANN ISTVÁN is, mikor a helynév mint terminus használatáról fejt ki a véleményét. Szerinte a terminológiában a poliszémianál és a homonímiánál jobban helye van a szinonimitásnak, ezért a *helynév* és a *földrajzi név* terminusok alkalmazását szinonimaként javasolja, annak ellenére, hogy a *helynév* terminus technicust abból a szempontból jobbnak látja, hogy a szinonim párjánál könnyebb a helyesírása, rövidebb, ami által könnyebben válik a szóalkotásunk részévé, tehát az ő munkáiban gyakrabban találkozunk ezzel a kifejezéssel (2007: 45–6).

Az, hogy a terminushasználat korábban milyen képet mutatott, változó volt. A 19. században a *helynév* kifejezés nagyobb számban jelent meg, de feltűntek mellette olyanok is, mint a *helyesírási nevek* vagy a *helyírási nevek* – valószínűleg változtató szándékkal. Később, miután 1947-ben, két nagy műben (LŐRINCZE LAJOS: „Földrajzineveink élete” és BENKŐ LORÁNDnak „A Nyárádmente földrajzinevei”) terminológiai újításként megjelent a *földrajzi név*, ezáltal az ezt követő évtizedekben ennek a használata volt a jellemzőbb (HOFFMANN 2012: 128–30). HAJDÚ MIHÁLY „A magyar névtudomány műszavai” című munkájában leírja, hogy a két terminus szinonimaként él egymás mellett, bár a *földrajzi név* terminust azért használják egyes kiadványok, mert tudományosabbnak gondolják (1979: 20). Ezt a terminust alkalmazza KÁLMÁN BÉLA is „A nevek világa” című munkájában (1973). Ezt mutatja például további írásainak a címe is: *A személynevek és földrajzi nevek összefüggései* (KÁLMÁN 1973: 11) vagy a *Földrajzi nevek kutatásának története* (KÁLMÁN 1973: 188). Írásában pontosan megadja, hogy mit ért a földrajzi név alatt: „Földrajzi néven értjük a lakott vagy lakatlan területek, a földfelszín különféle hegyrajzi és vízrajzi alakulatainak elnevezését, tehát világrészek, országok, tartományok (megyék), városok, falvak, tanyák, folyóvizek, állóvizek, hegyek, völgyek, dűlők, hidak, épületek, utcák stb. nevét” (KÁLMÁN 1973: 113). Erről a definícióról megállapíthatjuk, hogy tágan értelmezi a földrajzi név fogalmát. A fentebb említettek alapján is igazolható, hogy erősen befolyásoló tényező a terminusok használatának a gyakoriságában az, hogy annak a

műnek, ami bevezette az adott szakszót, mekkora a fontossága tudománytörténeti értelemben, illetve a mű szerzőjének a tekintélye is, továbbá az, hogy az egyes kutatók tudatosan melyik terminust alkalmazzák, munkájuk címében melyiket szerepeltetik (SLÍZ 2012: 153–4).

Ehhez a problémakörhöz kapcsolódik még az a kérdés is, hogy melyek azok a típusú tulajdonnevek, amelyeket helynévnek tekintünk. Magát a helyfogalmakat a földrajzi köznevek fejezik ki. Az pedig, hogy a hely melyik objektumosztályba tartozik, azt a tulajdonnévvel összekapcsolt vagy vele összekapcsolható földrajzi köznévv mutatja meg. A helynév és a közszavak kapcsolatáról azt mondhatjuk el, hogy alkothatnak minőségjelzős szerkezetet (*Tisza folyó*), illetve ritkábban előfordul a birtokos jelzős szerkezet is (*Gyöngyös városa*).

Azt tehát, hogy a tulajdonnevek közül melyek azok, amiket a helynevek közé sorolhatunk, a földrajzi köznevek mutatják meg. A helynévrendszer peremén helyezkednek el azok a tulajdonnevek, amiket úgy használunk helymegjelölésre, hogy az elsődleges jelentése nem a „hely” kifejezésére szolgál. Ilyenek például a gyárak, üzemek, mozik nevei. Mint már fentebb említettem, vannak olyan nevek, amelyeket annak ellenére, hogy a tarnaörsi névgyűjteményben a helynevek közé soroltak, ki kell hagynunk az elemzésből, mert még tágabb értelemben sem tekinthetők helynévnek, mivel esetükben a hely fogalmát nem földrajzi köznévv fejezi ki. Ilyenek azok a nevek, amelyek intézménynévvvel, illetve személynévvvel vannak jelölve.

A terminushasználat kérdéskörét érinti még a *határnév* és a *határrésznév* terminusok szinonimitása is. HOFFMANN ISTVÁN a „Helynevek nyelvi elemzése” című munkájában a helynévfajták osztályozásának az egyik lehetőségét mutatja be. Ennek a leírási keretnek a fő kategóriái a következők: víznevek, vízparti helyek nevei, domborzati nevek, tájnevek, határnevek, lakott területek nevei, építménynevek. HOFFMANN a határnevek közé a művelésbe vett területek megnevezéseit sorolja, amelyek az állattartással vagy a növénytermesztéssel vannak kapcsolatban (2007: 49–50). Ide vonhatjuk a *dűlőnév* terminus kérdését, amiről HAJDÚ MIHÁLY a következőt írja: „A dunántúliak tudatában a dűlő egy földterület” (1979: 21). HOFFMANN véleménye szerint a dűlőnév inkább a szántóföldnevek egy csoportjának a jelölésére használatos (2007: 50). Ezt a problémát részletesebben a II. fejezetben érintem A kétrészes helynevek funkcionális-szemantikai leírása című rész 2.1-es alfejezetében.

Fontosnak tartom még a *helynévrendszer* fogalmának az értelmezését. Ez a fogalom két dolgot jelölhet: egyrészt a teljes helynévkincset a magyar nyelvterületen, másrészt

pedig valamelyik területi egység, pl. település neveit, vagy azt a helynévanyagot, amit egy személy ismer. A helynévkutatás alapegysége a település. Egy-egy kisebb település vagy falu lakossága alkot névközösséget, amelyben az új nevek létrejöttét a kommunikatív szükséglet irányítja, illetve a rendszer határozza meg. GYÖRFFY ERZSÉBET a „Korai ómagyar kori folyóvíznevek” című munkájában a névközösség alatt olyan virtuális csoportot ért, „amelynek tagjai többé-kevésbé ugyanazzal a helynévkinccsel rendelkeznek, s ezekhez a helynevekhez hasonló mentális leképeződések, valamint névhasználati szabályok kapcsolódnak” (2011: 40).

A helynévfajtákat a névtípusok jellemzik, ezek használatának gyakorisága attól függ, hogy bizonyos jellemzők, tulajdonságok megjelölését a nevek melyik csoportjában használjuk. A folyók neveiben pl. gyakori a szín megjelölése, a megművelt területek neveiben viszont ez meglehetősen ritka, itt inkább jellemző a birtoklás kifejezése.

Egy-egy település határneveinek az elemzésére, vizsgálatára különféle módokon lehet sort keríteni. Ezeket nehezebb felhasználni, ha az egyes helyfajtákat egy falu vagy kisebb település esetében kell elkülöníteni. A helynévtipológiák a helynevek csoportosítását LŐRINCZE LAJOS nyomán végzik el, aki három nagy csoportot különít el. Ezek a következők: természeti nevek, műveltségi- és eseménynevek (1947: 5–19). Ezek a kategóriák szemantikai alapon vannak elkülönítve. Ezt a tipológiát alkalmazza KÁLMÁN BÉLA is a dűlőnevek csoportosítása kapcsán. Ő a természeti nevek fő kategóriája alá még négy alkategóriát sorol, amelyek a táj méretére, alakjára, természeti viszonyaira, fekvésére utalnak. A műveltségi nevek alkategóriát az alapján különíti el, hogy az ember milyen tevékenységet végez az adott területen. Ide sorolja például a pásztorkodásra, halászatra, vadászatra, földművelésre utaló neveket. Az eseménynevek csoportja a történelemhez, mondákhoz kapcsolódó neveket tartalmazza (1973: 173–4).

Ahogy már említettem, a vizsgálatot a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott leírási keret segítségével végzem, ami a fenti tipológiáktól eltérően a már felsorolt három szinten (funkcionális-szemantikai, szintagmatikus és lexikális morfológiai) elemzi a helyneveket, illetve keletkezéstörténeti szempontból is vizsgálja azokat. Ebből következően jellemző az elemzési modellre, hogy segítségével a helynevek rendszerszerűségét, azoknak a belső összefüggéseit, a rendszer működését is feltárhatjuk. A neveket nyelvi jelként értelmezve mutatja be, amely nyelvi jelek interpretálásában fontos szerepet játszik a leíró, konstrukcionális elemzés, illetve a diakrón vizsgálat. Egy-egy nevet a névrendszer tagjaként jellemez, amelyben a nevek

egy összefüggő rendszert alkotnak, és ha külön-külön minden elemet a rendszer egy építőkövéként értelmezünk, akkor a nevek összességét is rendszerében tudjuk bemutatni. Az elemzési modell az általános jegyek megragadására irányul elsősorban, illetve az alapvető kapcsolatok bemutatására (2007: 37–38).

II. Tarnaörs helyneveinek funkcionális-szemantikai elemzése

Ennél az elemzési szintnél abból kell kiindulnunk, hogy a névadásban fontos szerepe van a jelentésnek, mivel a névadás minden esetben szemantikailag tudatos. A név funkcionális szerkezeti elemzésének alapfogalma a *névrész* (HOFFMANN 2007: 53). Ebben a fejezetben tehát azok a névrészek elemzendők, amelyek valamilyen információt adnak a helynév denotátumáról. A helynév hangsorában azt az egységet, amely a denotátummal kapcsolatban valamiféle szemantikai jegyet kifejez *funkcionális névrész*-nek nevezzük. A helynévadásban meghatározó funkcionális-szemantikai modellek az emberi tudás függvényei, ezért nem nyelvspecifikusak.

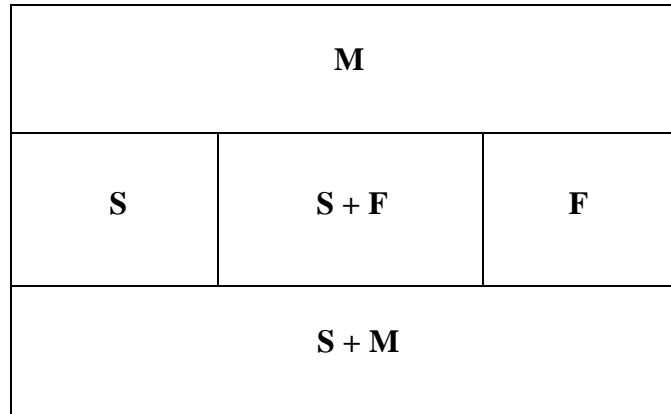
A helynevek funkcionális-szerkezeti elemzése során megállapítható, hogy a magyar helynevek többségükben egy- és kétrészesek: azaz bennük egy vagy két funkcionális-szemantikai jellemzőt mutató névrész különíthető el. Nem elég csak megállapítani, hogy hány részes a helynév, hanem fontos azt is vizsgálni, hogy milyen funkció fejeződik ki az egyes névrészekben.

Az egyes névrészek funkcióit három fő kategória szerint osztályozhatjuk: a névrész megjelöli a hely fajtáját (F), megnevezi magát a helyet (M), kifejezi valamely sajátosságát (S), emellett előfordul, hogy a funkció nem áll kapcsolatban a denotátummal, illetve vannak többféleképpen elemezhető és kategorizálhatatlan névrészek is (i. m. 55–6). A fajtajelölő funkciót csakis főnevek, ezen belül is a helyfajta jelölő szók töltik be, másképpen ezeket földrajzi közneveknek is nevezzük. Ilyenek például az általam elemzett helynévanyagban: *Iskola-kút*, *Zsidó temető*. A sajátosságot kifejező funkciójú névrész a hely valamilyen tulajdonságjegyére utal, ez sokféle nyelvi elem lehet. Ilyen névrész pl.: *Félvégi-kút*, *Kis- mägáló*.

A kétrészes helynevek szemantikai szerkezete a kétféleképpen alakulhat. Az egyik esetben sajátosságot kifejező funkció és fajtajelölő funkció (S + F) kapcsolódik össze, a másikban pedig sajátosságot kifejező és megnevező funkció (S + M). Az utóbbi szerkezet akkor jön létre, ha a már meglévő helynevek egymással összekapcsolódnak, vagy ha a meglévőhöz újabb, szemantikai szerepet betöltő más nyelvi névrész kapcsolódik. Ebben az esetben a helynév az új helynévben már megnevező funkciót tölt be. Erre példaként szolgálnak a *Nagy- Tarna*, illetve a *Kis-Tarna* helynevek.

Összefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy a helynevek közül az egyrészesek S vagy F tartalommal bírhatnak, és lehetnek M szerepűek is, ilyen pl. a *Tarna*, a kétrészesek pedig S + F vagy S + M szerkezetből épülhetnek fel. A szerkezeti típusok ismertetését szemléletesebbé teszi a következő ábra: (vö. HOFFMANN 1999: 211).

A továbbiakban külön elemzem funkcionális-szemantikai szempontból az egy-, illetve kétrészes helyneveket, az általam választott település helynévanyagát illetően. Ha az egyrészes neveknek az egészhez viszonyított arányát vesszük, akkor azt mondhatjuk, hogy a helynévállomány kb. 18%-át teszik ki, ezekből 58 darab van Tarnaörs esetében, jóval kevesebb, mint a kétrészes nevek közül, mert ezekből 271 található a névanyagban. A következő diagram az egyrészes és kétrészes nevek arányát mutatja.

1. Az egyrészes helynevek funkcionális-szemantikai leírása

Tarnaörs helynévanyagában az egyrészes nevek csoportjáról azt mondhatjuk el, hogy túlnyomórészt fajtajelölő funkciót töltenek be, kisebb számban fordulnak elő olyan helynevek, amelyek az adott hely valamilyen tulajdonságát jelölik, és még kisebb számban azok, amelyek megnevező funkcióval rendelkeznek.

Fajtajelölő funkcióval rendelkeznek a *Berek*, *Tüzép*, *Kastéj*, *Posta*, *Iskola*, *Templom*, *Malom*, *Gőzmalom*, *Parokja*, *Mozi*, *Takarék*, *Óvoda*, *Önkiszolgáló*, *Temtető*, *Állatpiac*, *Pálinkafőzde*, *Lőtér*, *Focipálya*, *Fogászat*, *Döglút*.

Az egyrészes helynevek csoportjában, azok között, amelyek a hely valamilyen sajátosságát fejezik ki, különböző alkategóriákat különíthetünk el.

Ezek közül a hely funkcióját fejezi ki a *Kendőráztató* helynév, mert a működésére utal, arra, hogy a falubeliek az ezen a területen található vályogverő gödörben áztatták a kendert.

Vannak olyan helynevek, amelyekben funkcionális-szemantikai szempontból az fejeződik ki, hogy az adott helyen milyen növényzet a jellemző, illetve mit termesztettek a területen. Ide a következők tartoznak: *Gyíkinység*, amelynek a lapos részén gyékény, illetve nád és sás található, aztán a *Körtélyes*, *Gyümölcsös* és a *Szőllő* nevezetű hely szintén azt fejezik ki, hogy milyen növényt termesztettek ezeken a részeken. Az előbbiben körtefák találhatóak, az utóbbit pedig régebben szőlővel ültették be, később zöldséggel együtt vegyesen termesztettek benne.

Az olyan helynévre is van példa, amelynek jelentése az ott lévő állatvilágra utal. Ilyen pl. a *Fácányos*, aminek a területén élő fácánok az uraság tulajdonához tartoztak.

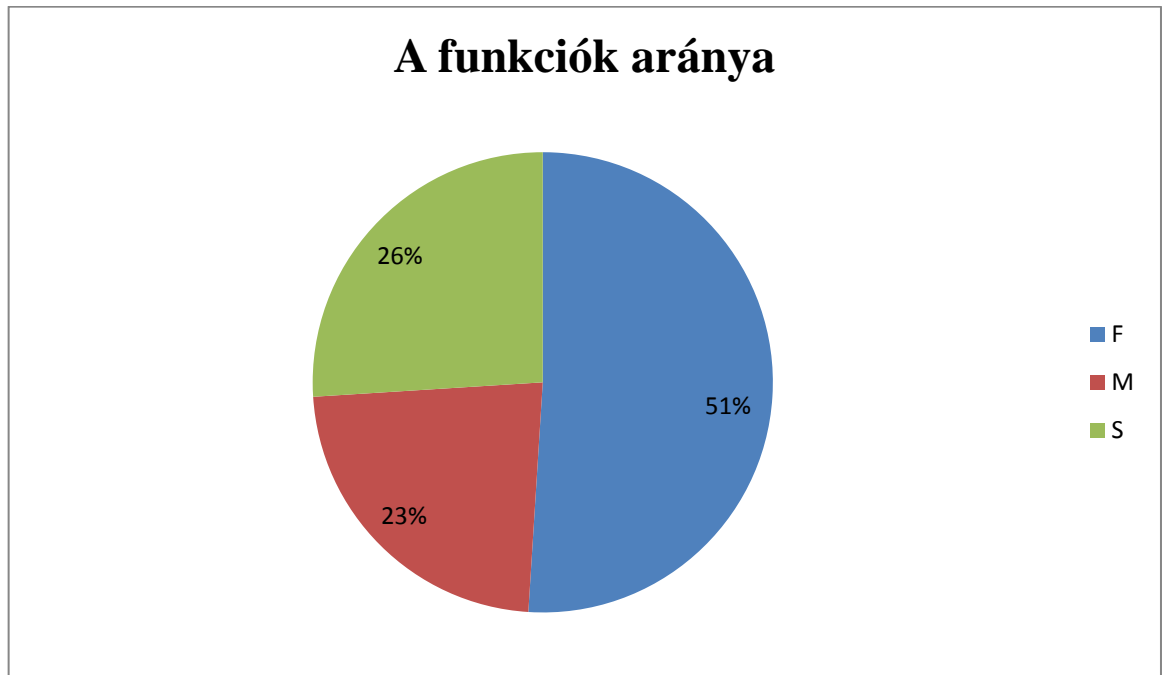
A *Homok* helynév a terület hely anyagára utal, homokos talajú nagy területet jelent.

A következő csoportot azok a helynevek alkotják, amelyek a hely tulajdonosára, birtokosára utalnak. Ide tartoznak a *Tőzsér Mihályé*, ami valószínűleg egy tanya volt, ami a tulajdonosról kapta a nevét, mára lebontották. Ugyanezen funkció fejeződik ki a *Szerencsés Péteré* nevű helyben, ami egy italbolt, és szintén a tulajdonosáról kapta a nevét. Szintén a tulajdonosra utal még a *Szódás Gyuri* helynév is, ami szikvízgyártó hely volt, Gunics Györgyről kapta a nevét.

Mint már említettem, ezen a településen az egyrészes helynevek kisebb számban rendelkeznek megnevező funkcióval. Ide tartoznak az *Ánglius* (ez eredetileg az *Angol-park* megfelelője volt a népnyelvben – de mára nem ismerik a nevet ilyen értelemben, így tölti be ezt a funkciót), *Cenduláris* (sík területet, szántót jelöl), *Áréndás* (határrész

neve, a báró árendába, vagyis haszonbérbe adta ki, majd utcákat alakítottak ki és beépült), *Sarud* (falurészt nevez meg, a nevet ismerik, de kevesen használják), *Szarvág* (annak a pataknak a neve, amely Visznek felől folyik a Gyöngyös-patakba), *Miske* (pusztanév, határrészt jelöl), *Horgas* (sík területet, szántót jelöl), *Fütyürű* (70 holdnyi akácos területet, erdőt jelöl), *Rajna* (dűlőnév).

Azt, hogy az egyrészes nevekben az egyes funkciók milyen arányban jelennek meg, szemléletesebben mutatja ez a kördiagram:

2. A kétrészes helynevek funkcionális-szemantikai leírása

A kétrészes helynevek a névszerkezetüket tekintve bővítményrészből és alaprészből állnak. Az alaprész ezen elemzési szempont szerint fajtajelölő és megnevező funkciójú lehet.

Első lépésben Tarnaörs belterületének elemzem a fajtajelölő utótaggal rendelkező helyneveit, majd ezután a külterület nevei következnek. A fejezet végén pedig azok a helynevek szerepelnek, amelyeknek az alaptagja megnevező funkciót tölt be.

1. Azok a névrészek, amelyek fajtajelölő funkcióval rendelkeznek, földrajzi köznevek, amelyek a helyet, a hely fajtáját jelölik meg.

A település belterületi nevei között a legmagasabb számú csoportot az utcanévek képviselik, amelyeknek az utótagja fajtajelölő funkcióval rendelkezik. Ide tartoznak:

Petőfi utca, József Attila utca, Ságvári Endre utca, Tarna utca, Petőfi Sándor utca, Gárdonyi Géza utca, Zrínyi Miklós utca, Jókai utca, Alkotmány utca, Széchenyi utca, Móricz Zsigmond utca, Dózsa György utca, Kiráj utca, Tarna utca, Vak Bottyán utca, Rákóczi utca, Vöröscsillag utca, Víg utca, Szent János utca, Ady Endre utca, Nagy Lajos utca, Kossuth utca, Szent Imre utca, Lenin utca, Deák Ferenc utca, Árpád utca, Arany János utca, Erzsébet út, Orci utca, Árendás utca. Az utcák, falurészek neveihez tartoznak még a *köz* utótagú nevek (*Germán-köz, Üvegös-köz*) a *sor* utótagúak (*Sánta sor, Nagy sor, Tó sor*), a *vég*-ek (*Alvég, Félvég*), és a *telep* utótaggal rendelkező *Újtelep*.

Ezután következnek szinte egyenlő számban a belterületen lévő építmények: házak, kocsmák, boltok, kápolna, keresztek, hidak, megállók nevei. A házak nevei közül a *Gátórház, Kántorház, Harangozóház* utótagjai szintén ilyen funkciójúak.

A kocsmanevek közül mindegyik belterületi név: *Félvégi-kocsmá, Gonda kocsmája, Községi kocsmá, Szeréncsés-féle kocsmá, Téesz-kocsmá, Pataki kocsmája.*

A boltok nevei között is szintén mind belterületi, ezek a következők: *Náci bótja, Józsa bótja, Félvégi-kis-bót, Gonda bótja.* Van még néhány hely, ami zöldséges boltot jelöl, tágabb értelemben ide sorolható: *Téesz-zöldséges, Paciga zöldségese.*

Ilyen funkciót töltenek be a keresztek nevei közül a következők: *Tarna-híd-melletti-kérszt, Germán-féle kérszt, Béra János kérsztyék, Tóbiás Sándor kérsztyék, Kápolnai kérszt.*

Az építménynevek körébe tartozik a településen található *Szent Anna-kápolna* is, amelynek az utótagja szintén fajtajelölő funkcióval rendelkezik.

A hidak nevei közül a *Nagy-Tarna-híd* és a *Kis-Tarna-híd* tartozik a belterület nevei közé, amelyeknek az utótagja megnevező funkcióval rendelkezik.

A megállók nevei is ebbe a kategóriába sorolhatók (*Kis-mégáló, Feltételes megálló, Nagy-buszmégáló*).

A település víznevei közül belterületen a *kút* utótagú helynevek aránylag magas számban fordulnak elő. Ide tartoznak a *Disznójárási-kút, Félvégi-kút, Iskola-kút, Kocsmá-kút, Csépegős-kút.* Kisebb a száma a belterületen elhelyezkedő folyóknak, tavaknak, mindkettőre csupán egy-egy példát találunk: *Tarna folyó* és *Halastó.*

A falu belterületén lévő földterületek nevei közül a *kert* utótagúak fordulnak elő a legmagasabb számban: *Kaszvár kert, Báró kert, Kastéjkert, Szobor-kert, Epréskert.*

A *föd* utótagú helynevek közül a *Malomföd* tartozik a belterületi nevek közé, a *gyümölcsös* utótagúak közül a *Malomi-gyümölcsös*, a *járás* alaptaggal rendelkezők közül a *Disznójárás.*

Az itt következő részben a külterületi nevek közül közlöm azokat, amelyeknek az utótagja fajtajelölő funkcióval rendelkezik.

A külterületi lakott helyek közül egyértelműen a tanyanevek azok, amelyek a legmagasabb számú csoportot képviselik. Összesen 105 darabot találunk ezekből. Ennek a településnek az esetében is teljes mértékben helytálló PELLE BÉLÁNÉNAK az a megállapítása, hogy a „a tanyaobjektumot leginkább a tanya földrajzi köznévnél a toldalékos formáinak (*tanyája, tanyájuk stb.*) segítségével nevezik meg” (1981: 141). Tarnaörs tanyaneveiben toldalék nélküli formában 10 esetben fordul elő a *tanya* utótag: *Kaszab-tanya, Csizmadia-tanya, Kirzsa-tanya, Bendó-tanya, Kerek János-tanya, Tözsér-tanya, Lószar-tanya, Berdó-tanya, Sörház-tanya, Sóti-tanya*. Előfordul pár olyan eset is, mikor többes számban áll az utótag, de csak 3 esetben: *Homokitanyák, Homoktanyák, Misketanyák*. Ezek összefoglaló nevek, az ugyanilyen nevezetű határrészekén elhelyezkedő tanyákat jelölik. A maradék 94 tanyanevben birtokos személyjeles *-ja* toldalékos formában szerepel a *tanya* utótag. Itt jegyezném meg, hogy a 3 összefoglaló név kivételével az összes tanyanev előtagja a tulajdonost jelöli, tehát ezeknek a neveknek az előtagja S funkcióval rendelkezik. Ezek tehát a következők: *Farkas tanyája, Bobák Jóska tanyája, Legény Imre tanyája, Bobák Béla tanyája, Fodor Lojzi tanyája, Szabó Laci tanyája, Fodor Jani tanyája, Demény Pista tanyája, Mócár tanyája, Mócár Sándor tanyája, Nagy Lajos tanyája, Nagy János tanyája, Fehér Jóska tanyája, Kókai tanyája, Fehér Émánné tanyája, Tót Béla tanyája, Mócár Laci tanyája, Mócár László tanyája, Kócián tanyája, Demény János tanyája, Csikós tanyája, Fehér Béla tanyája, Fehér János tanyája, Kis-Miklós tanyája, Breszko tanyája, Kis-Ventúr tanyája, Rédei Jóska tanyája, Puskás Ábel tanyája, Göblyös Miklós tanyája, Rédei Antal tanyája, Kökény István tanyája, Rédei Mengyi tanyája, Béres Feri tanyája, Gunics Mihály tanyája, Pető László tanyája, Morvai Péter tanyája, Bollók tanyája, Farkas János tanyája, Morvai János tanyája, Meleghegyi Miklós tanyája, Híres Juhász tanyája, Guba Béla tanyája, Béres Miklós tanyája, Lénár Jóska tanyája, Major Béla tanyája, Cékmány Antal tanyája, Túri Pál Miklós tanyája, Bozóki Pál tanyája, Kaszab Feri tanyája, Falu Lojzi tanyája, Csomor Vince tanyája, Kerek Laci tanyája, Gyurcsik János tanyája, Túri Pál János tanyája, Kis Jóska tanyája, Gunics Mihály tanyája, Mészey Antal tanyája, Antal Sándor tanyája, Cúder György tanyája, Fodor Pista tanyája, Bobák Sándor tanyája, Kerek János tanyája, Bógyi János tanyája, Szűcs József tanyája, Zsákai Miska tanyája, Antal Lojzi tanyája, Dósa Sándor tanyája, Antal Flóri tanyája, Csikós Lajos tanyája, Bozóki András tanyája, Nagy Ká. Ferenc tanyája,*

Lengyel Lajos tanyája, Kócián László tanyája, Farkas László tanyája, Birinyi Paja tanyája, Dudás István tanyája, Csomor György tanyája, Jámbor Vilmos tanyája, Csikós Béla tanyája, Antal Sándor tanyája, Tózsér József tanyája, Szőke József tanyája, Szőke Mihály tanyája, Szőke János tanyája, Nagy Pál József tanyája, Hevér János tanyája, Hevér Miklós tanyája, Dékány Endre tanyája, Túri Pá Miklós tanyája, Dékány Ernő tanyája, Dékány Béla tanyája, Bocorádi József tanyája.

Tarnaörs esetében is igaz az a megállapítás, hogy „a tanyanevek nagy része már nem jelöl valóságos tanyát, mert azokat régen, régebben és újabban lebontották” (PELLÉNÉ 1980b: 106). Összegzésként a tanyanevek kapcsán megjegyezhető, hogy Tarnaörs esetében bebizonyosodott, hogy a nagy tanyaszámú településekhez tartozik, mivel Heves megye déli részén található a hevesi járásban, ahol a természeti adottságok a tanyák kialakulásához kedvezőek voltak.

A *major* utótaggal rendelkező nevek közül az összes ide tartozik. Ezek a következők: *Csárda-major, Csárda-és Homoki major, Zsidó-major, Homok-major, Báró Ági-major.*

A *telep* utótagú nevek közül egyetlen példát tudunk ide sorolni: *Ilona-telep.*

A következő nagyobb csoportot a külterületi neveken belül a megművelt földterületek képviselik.

A *föd* utótagú helynevek közül a *Polétárföd, Észterházi-föd, Kendérföd, Új-gazdák-födje, Vitézfödék, Harangozóföd, Malomföd, Papföd, Kántorföd, Porta-föd, Árva-föd, Templom földje* alaprészei fajtajelölő funkcióval bírnak.

A *dűllő* utótagú helynevek közül egy kivételével mindegyik ide tartozik (*Szőke-dűllő, Fejér dűllő, Parajos-dűllő, Porta-dűllő, Nagy-horgas-dűllő, Dorkó-dűllő, Rajna-dűllő*).

A kertek nevei között 4 helynév sorolható ide: *Szilvás kert, Bánom kert, Zubók kert, Hallér kert.*

A járások és legelők nevei közül a *Gulyajárás* és a *Disznójárás*, illetve a *Körtéjési-legelő* tartozik ebbe a csoportba.

A *szög* utótagú nevek közül a *Karószög, Rühes szög* és a *Kis-ház-szög* sorolható ide, a *sarok* utótagúak közül pedig a *Kilences-sarok*.

Az itt következő részben a település domborzati neveit (lapos, part, domb) fogom közölni.

Ezen alcsoporton belül legtöbbször a *lapos* utótagú helynevek fordulnak elő: *Kút-lapos, Nagy-lapos, Mák-halom-lapos, Lóhalom-lapos, Dorkó-lapos, Kis-horgasi-nagy-lapos*. Ezekben a helynevekben az utótag szintén fajtajelölő funkciójú, a jelentése

pontosan megadható: „a környezeténél alacsonyabban fekvő, rendszerint vizenyős, főként legeltetésre vagy kaszálónak alkalmas, sík terület” (ÚMTsz. 3: 735).

A *part* alaptagú külterületi helynevek között mindegyik ebbe a csoportba tartozik: *Kubik-part, Görgei-part, Dorkó-partja, Bíbic-part*.

Domb utótaggal csak a *Kápolnai-domb* helynév rendelkezik.

Szintén nagyobb csoportot alkotnak a településen található vizek, vizes helyek (patak, tó, berek, fertő) nevei.

Azonos számban fordulnak elő a *patak, tó* és *berek* utótaggal rendelkező nevek (mindegyikből 2 van a külterületi nevek között). Ezek a következők: *Viszneki-patak, Gyöngyös-patak, Parajos-tó, Békás-tó, Alsó-Berék, Felső-Berék*. A két utóbbi helynév alaptagjának a jelentése: „vizenyős vagy v. vízzel borított, ingoványos, sással benőtt terület, lapály” (ÚMTsz. 1: 444).

Fertő alaptagú névvel egy esetben találkozunk: *Nagy fertő*, amely névutótagjának a jelentése pontosan megadható: „kiszáradóban lévő nádas, mocsaras terület időnként vízzel újra megtelő tócsákkal, gödrökkel, ill. ilyen területen levő gödör, mélyedés” (ÚMTsz. 2: 431).

A külterületen található utak, építmények nevei ismételten egy újabb csoportot képviselnek. Ide tartoznak külterületi utak, kutak, kereszttek, hidak, hodályok, dögkutak, megállók nevei.

Az *út* alaptagú nevek közül a következők tartoznak ide: *Viszneki út, Kettős út, Erki út, Árokszállási út, Szentandrásai út, Dósai út, Alé út*.

A *kút* utótaggal rendelkező nevek közül a *Körtéjési-gulyakút, Nagy-horgasi-gulyakút, Áréndási-gulyakút, Miskei-gulyakút* (ezeknek az utótagja összetett földrajzi köznévként) és a *Gulyakút* sorolható ebbe a csoportba.

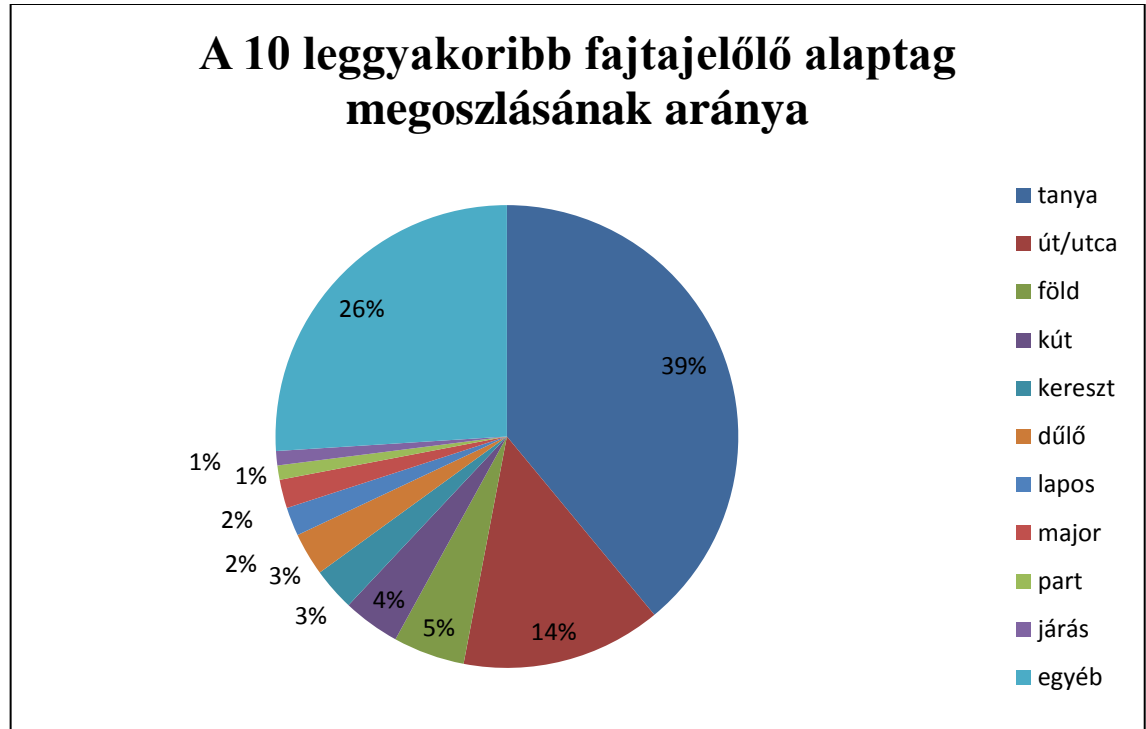
A *kereszt* utótaggal rendelkező helynevek közül a *Szentandrásai-köröszt, Szentandrásai-faköröszt* és a *Dékány-tanyasi-faköröszt* sorolható ide.

A település hídjai közül ide tartozik a *Viszneki-Szarvagy híd* és a *Nagy-Tarna-fahíd*.

Ezt a csoportot képviselik még a hodályok (*Birkahodáj, Külső-hodáj*), illetve a dögkutak nevei (*Új-dögkút, Régi-dögkút*).

A *megálló* alaptagú nevek közül csupán egy tartozik az itt tárgyalt nevek közé: *Pércs-mégáló*.

A fajtajelölő alaptagok közül a 10 leggyakoribb a *tanya*, *út/utca*, *föld*, *kút*, *kereszt*, *dűlő*, *lapos*, *kocsma*, *major* és a *part*. Azt, hogy ezek milyen arányban jelennek meg az egészhez viszonyítva, kördiagram segítségével szemléltethetjük:

2. Ebben a részben azokat a helyneveket mutatom be, amelyeknek az utótagja megnevező funkcióval rendelkezik. Ilyenből jóval kevesebb van az általam vizsgált helynévanyagban, mint a fentebb áttekintettekből.

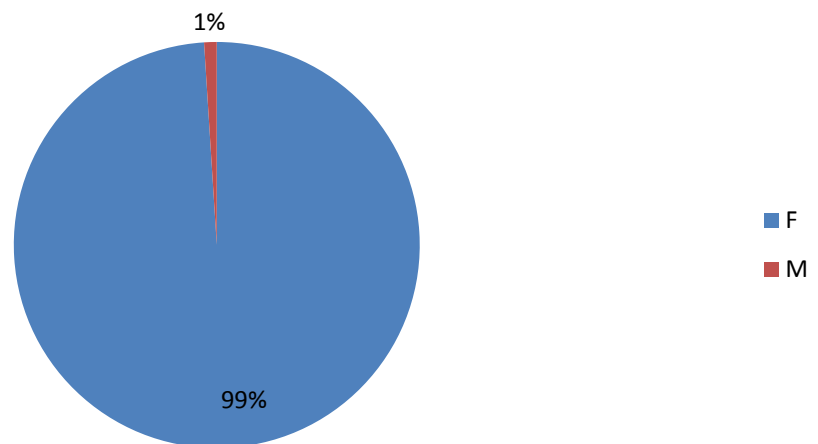
A *Nagy-Tarna* és a *Kis-Tarna* nevezetű folyók úgy értelmezhetőek, hogy az első a Tarna folyó fő folyását jelöli, a második pedig az egyik ágát. A *Tarna* egyrészes helynévként folyót nevez meg. A *Kis-Horgas*, *Nagy-Horgas* helynevek a *Horgas* nevű hely kisebbik, illetve nagyobbik részeként értelmezendők.

Összegzésként levonhatjuk azt a következtetést, hogy jelentős a különbség a fajtajelölő utótagú helynevek és a megnevező funkciót betöltő utótagú helynevek között. Számokban kifejezve ez azt jelenti, hogy az előbbiből 267, az utóbbiból 4 név található Tarnaörs helynévanyagában.

A jelentős eltérés diagramon ábrázolva még szembetűnőbb.

Az F és az M funkció megoszlása a kétrészes helynevekben

3. A helynevek bővítményi névrésze mindig a hely valamilyen tulajdonságát fejezi ki. Az, hogy az előtag milyen sajátosságát emeli ki az adott helynek, meglehetősen változatos képet mutat.

Elsőként ilyen sajátosság a hely mérete. Ezt a névrészfunkciót a következő helynevek előtagjai töltik be: *Kis-Horgas*, *Nagy-Horgas*, *Kis-Tarna*, *Nagy-Tarna*. A *Kis-szöllő*, *Kis-ártézi*, *Nagy-lapos* neveknek nincs olyan párjuk, ami velük szemben állhatna, de az előtagjuk szintén a hely méretére utal.

Korát mutatják a helyneveknek az alábbiak előtagjai: *Új-döggút*, *Régi-döggút*, *Újtelep*, *Új-patyika*, *Új-gyógyszertár*, *Új-tanács ház*, *Régi-község háza*, *Új-posta*.

Funkcióját, működését jelölik a helyneveknek ez előtagok a következőkben: *Tejbegyűjtő Állomás* és a *Gázcsere-telep*.

Abban, hogy a hely milyen viszonyban áll a külső dolgokhoz, körülményekhez, az alábbi csoportok különíthetők el: az ott lévő növényzetet jelölik a *Parajos-döllő*, *Szilvás kert*, *Epreskert*.

A terület állatvilágáról árulkodik a *Bíbic-part* helynév előtagja, hiszen esős időben körülötte megállt a víz, és sok bíbic erre a dombos területre szállt. A *Békás-tó* előtagja szintén arra utal, hogy sok béka kuruttyolt benne. A területen legelő állatokat nevezik meg a *Bornyújárás* és a *Disznójárás* helynevek előtagjai.

Az ott lévő építményt jelzi a *Kút-lapos*, a *Csárda-major* helynevek előtagja, mert a területen elhelyezkedő kutat, illetve csárdát nevezi meg.

A hely birtokosát, tulajdonosát nevezik meg ezeknek a helyneveknek az előtagjai: *Pataki kocsmája, Gonda kocsmája, Szerencsés-féle-kocsmá, Téesz-kocsmá*. A boltok nevei között is találunk ilyenekre példát: *Náci bótja, Józsa bótja, Gonda bótja*. Mint ahogyan már A kétrészes helynevek funkcionális-szemantikai leírása című rész 2.1.-es alfejezetében említettem, ide sorolható a település tanyanevei közül 3 kivételével az összes, mert HAJDÚ MIHÁLY felfogása szerint „...a tanyaneveket akkor is földrajzi neveknek kell tekintenünk, ha azok valóban a tulajdonosaikról kapták nevüket” (MNYTK. 133. sz. 32).

Az ott lakó embereket mutatja a *Germán köz, Üvegés-köz, Sánta sor, Nagy sor, Fejér döllő, Dorkó döllő*. A fenti nevek esetében az ott lakó emberek családnevei szerepelnek előtagként, a *Cigány szög* esetében az előtag az ott lakó népre utal.

A hely kialakulását eredetét mutatják a keresztek között található néhány helynév, amikben ez a fajta előtag arra utal, hogy ki állította: *Béra János keresztiek, Tóbiás Sándor keresztiek, Germán-féle-kereszt*.

Ha a hely valamelyik más helyhez való viszonyát vizsgáljuk, akkor a következőket állapíthatjuk meg: vannak olyan helynevek, amelyeknek az előtagja a hely pontos elhelyezkedésén kívül azt mutatja, hogy a hely víz mellett vagy közelében található. Ilyenekre példa: *Holt-Tarna döllő*. Az elhelyezkedésre utal a *Nagy-horgas-döllő* helynév előtagja (a *Nagy-horgas*-nál lévő dűlő).

Építmény melletti elhelyezkedést jelöl az *Iskola-kút, Tarna-híd-melletti-kereszt, Kápolnai kereszt* és a *Kocsmá-kút*, falurészen lévő elhelyezkedést a *Félvégi-kút* és a *Félvégi-kocsmá*. Az elhelyezkedésre utal még: *Disznójárási-kút, Áréndási-gulyakút, Miskei-gulyakút, Körtéjési-gulyakút*. A hely elhelyezkedését mutatják még: *Szentandrásai fakereszt, Szentandrásai kereszt* és a *Dékány-tanyasi fakereszt*. A *Viszneki-Szarvagy-híd*-ban a *Viszneki* előtag arra utal, hogy a Viszneki úton található a híd.

Az *Alvég* és a *Felvég* falurészek nevének az előtagjai arra utalnak, hogy az *Alvég* a község alacsonyabbik része, a *Felvég* pedig a falunak azt a részét jelölte, ahol az emberek többre tartották magukat. A hely viszonyított helyzetét mutatják a bővítményi névrészek.

Az utcanevek között találhatóak olyanok, amelyeknek előtagja az irányt jelöli: *Erki út, Viszneki út, Árokszállási út, Szentandrásai út, Dósai út*.

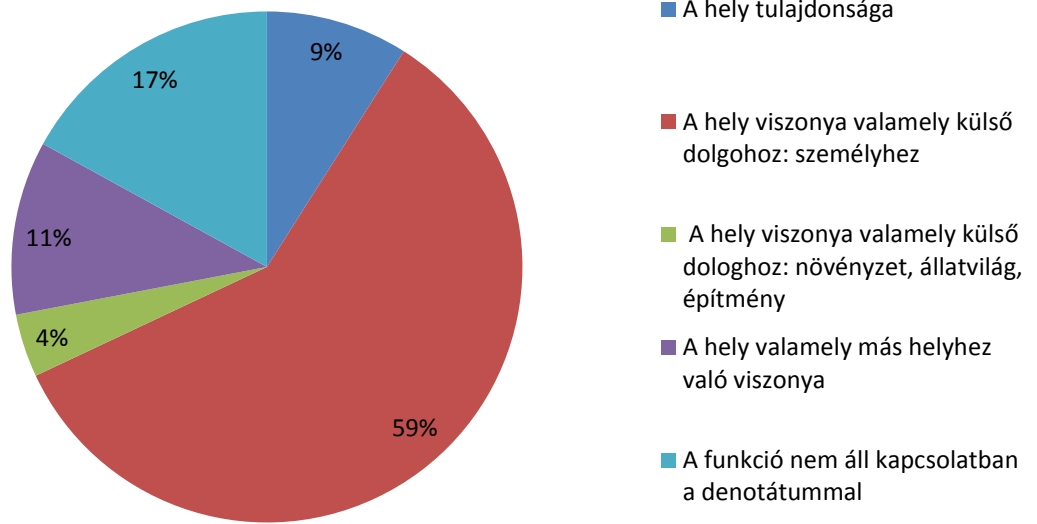
A terület használójára vonatkozóan a következő helynevek előtagjai közölnek információt: *Vitézfődek, Papfőd* és a *Malomfőd*. Az első azt fejezi ki, hogy vitézként kitüntetett emberek kapták a rang mellé, ezek kb. 10 holdas területek voltak. A *Papfőd*

előtagja arra utal, hogy a pap használatában volt. Az utóbbi helynév a malomhoz tartozó területet jelentette. Ide sorolható még a *Kántorház* nevezetű hely is, amely azt fejezi ki, hogy a kántortanító használatában volt, ő lakott benne, azelőtt iskolaként funkcionált. Ugyanígy ide kapcsolható a *Harangozóház* is. A *Harangozóföd* helynév és a *Polétárföd* is ilyen funkcióra utal, az előbbit a harangozó használta, a másikat pedig az első világháború után osztották ki a szegény emberek között, ezáltal eseményhez is köthető. Ebbe a csoportba tartozik továbbá az *Észterházi-föd* is, mert ennek az előtagja is a használójára utal.

Előfordulnak olyan esetek is, ahol a funkció nem áll kapcsolatban a denotátummal. Itt azt a kategóriát tudjuk megemlíteni, amikor a bővítményi névrész emlékeztető funkcióval rendelkezik. Ilyeneket az utcanevek között találunk: *Petőfi utca*, *József Attila utca*, *Ságvári Endre utca*, *Gárdonyi Géza utca*, *Zrínyi Miklós utca*, *Jókai utca*, *Széchenyi utca*, *Móricz Zsigmond utca*, *Dózsa György utca*, *Vak Bottyán utca*, *Rákóczi utca*, *Szent János utca*, *Ady Endre utca*, *Nagy Lajos utca*, *Kossuth utca*, *Szent Imre utca*, *Lenin utca*, *Deák Ferenc utca*, *Árpád utca*, *Arany János utca*, *Erzsébet út*. Ebbe a csoportba tartoznak még a településen lévő emlékművek is: *KISZ-emlékmű*, *Hősök-emlékműve*, *Magyarhősök emlékműve*, *Szovjet-hősök emlékműve*.

A következő kördiagram a sajátosságot kifejező névrészek funkcióin belül a nagyobb csoportok megoszlásának arányát mutatja, illetve az olyan bővítményrésszel rendelkező nevek arányát, ahol a funkció nem áll kapcsolatban a denotátummal.

Az S névrész funkcióinak arányai

III. Tarnaörs helyneveinek lexikális-morfológiai elemzése

Ez az elemzési szint szorosan összefügg az előzővel, mert „a helynevek nyelvi jellemzése elengedhetetlenül összekapcsolódik a bennük kifejezett szemantikai tartalom leírásával” (TÓTH V. 2001: 643). A lexikális-morfológiai elemzés alapjának a névrész tekinthető. Ez „a helynévben található lexémák s a névalkotásban szerepet játszó toldalékmorfémák (képzők, jelek, ragok) összefoglaló megnevezése” (HOFFMANN 2007: 68). Itt mutatkozik meg a két szint összefüggése. Ezen elemzés során aszerint vizsgáljuk a helyneveket, hogy milyen nyelvi kifejezőeszközök találhatók bennük, a funkcionális névrészek nyelvi felépítésének analízise a feladatunk. „Ennek során a funkcionális szerkezet fogalmaihoz (alaprész – bővítményrész, másfelől: a hely fajtájának, méretének, alakjának, elhelyezkedésének stb. kifejezése) kapcsolva mutathatjuk be a nevek lexikális-morfológiai alkatát” (i. m. 67). A funkcionális névrészek és az egyrészes nevek lexikális-morfológiai elemzésében hét nagy kategóriát sorolhatunk fel: köznév, helynév(i származék), személynév, egyéb tulajdonnév, melléknévi jellegű szó, számnév és szószerkezet (i. m. 69–70).

1. Az egyrészes helynevek lexikális-morfológiai elemzése

Tarnaörs helynevei között egyrészes helynévként többféle jelentéstartalmú főnév állhat. A főnév tulajdonnév és köznév, valamint vannak helynevek, amelyek melléknévből vagy melléknévi jellegű szóból alakultak.

1.1. A helynevek alapjául szolgáló tulajdonnevek személynevek vagy helynevek lehetnek. Személynevek a következő esetekben: *Péterke*, itt a *Péter* személynév *-ke* kicsinyítő-becéző képzős származékával találkozhatunk. A *Szöröncsés Péteré* és a *Tózsér Mihályé* helynevek esetében a *Péter* és a *Mihály* nevek *-é* birtokjellel ellátott alakja szerepel. Helynevek a tulajdonnevek a *Rajna*, *Sarud*, *Miske*, *Fütyürű*, *Cenduláris*, egyrészes nevekben.

1.2. A köznevek között előfordul, hogy az egyszerű földrajzi köznév (*Berek*), növénynév (*Szőllő*), építményt jelentő szó (*Kastély*, *Posta*, *Iskola*, *Templom*, *Malom*, *Parokja*, *Mozi*, *Óvoda*, *Önkiszolgáló*, *Kultúr*, *Tüzép*, *Takarék*, *Gőzmalom*,

Pálinkafőzde), anyagnév (*Homok*). Ezekben az esetekben jelöletlen formákkal találkozunk.

Vannak azonban olyan esetek is, amikor az alapszóhoz, vagyis a főnévi lexémához egy grammatikai elem kapcsolódik. Ilyen az, amikor az *-s* valamivel való ellátottságot jelölő képző kapcsolódik növénynévhez (*Parajos, Barackos, Körtéjes, Gyümölcsös, Gyíkinyés*), állatnévhez (*Fáczányos*). Ezek a helynevek azok, amelyek a melléknévből vagy melléknévi jellegű szóból kialakult nevek körébe tartoznak.

A *Temető* eredetileg *-ő* képzős folyamatos melléknévi igenévből alakult, helynévvé azonban már főnevesült formájából alakult. A *Kendőráztató* helynév igeenes szerkezetként született meg, de ez is főnevesülve vált helynévvé.

2. A kétrészes helynevek lexikális-morfológiai elemzése

A kétrészes helynevekben az utótagként vagy földrajzi köznév, vagy helynév szerepelhet. Ezen két fő típus mentén mutatom be a kétrészes neveket lexikális-morfológiai szinten. Elsőként a földrajzi köznévi utótagú helyneveket elemzem, ebben az az iránymutató, hogy az előtag milyen típusú lexéma az adott kétrészes névben.

2.1. Földrajzi köznévi utótagú helynevek

Földrajzi köznévi utótagú helynevekben utótagként mindig fajtajelölő földrajzi köznév szerepel, ami általában egyszerű szó, de arra is találunk példát, mikor összetett földrajzi köznév.

Előtagként előfordulhat köznévi lexéma (főnévi, melléknévi, számnévi) és tulajdonnévi, amit ha tovább bontunk, akkor személynévi és helynévi típust tudunk kimutatni a vizsgált nevekben.

a) Az előtag főnév

Azon kétrészes helyneveknek, amelyeknek az utótagja földrajzi köznév, előtagjaként állhat főnév. Ez a főnév lehet építményt jelölő köznév (*Malom-artézi, Malomfőd, Iskola-kút, Kocsma-kút, Csárda-major, Kút-lapos, Templom földje*), növénynév (*Kendőrfőd*), állatnév (*Disznójárás, Bornyújárás, Birkahodáj, Bibic-part, Állatpiac, Lóhalom*), anyagnév (*Homokbánya, Homok-major*), tárgy neve (*Karó szög*), földrajzi képződmény (*Tó sor*).

Földrajzi köznévi utótaggal állhat személyt jelölő lexéma is. Ennek különböző alcsoportjait különíthetjük el, mivel a helynév előtagjaként előfordulhat népnév (*Cigány-szög, Cigány-güdör, Zsidó temető, Zsidó-major*), címet, foglalkozást jelölő név

(*Báró kert, Kasznár kert, Vitézfődek, Hentes-üzlet, Gátórház, Kántorház, Harangozóház, Jágér-ház, Vadászház, Papfőd, Kántorfőd, Harangozófőd*), emberek valamilyen csoportját jelentő főnév (*Árva-főd, Polétárfőd, Zsellér-paskom*).

Személynév (tulajdonnévi lexéma) előtagként előfordulhat úgy, hogy csak családnév szerepel a helynévben (*Kaszabtanya, Bendó-tanya, Kirzsa-tanya, Berdó-tanya, Tózsértanya, Üvegös-köz, Hallér kert, Fehér döllő, Szőke döllő, Észterházi-főd, Sánta sor*), de állhat a névben ragadványnév (*Csizmadia-tanya, Lószar-tanya, Görgei-part*), családnév + keresztnév (*Kerek János-tanya*), keresztnév (*Ilona-telep*), valamint egy olyan esettel is találkozhatunk, amikor a helynév címet jelölő köznévi név + keresztnév összetételű, ilyen a *Báró Ági-major*.

Az utcanévanyagot tekintve megállapíthatjuk, hogy helytálló HAJDÚ MIHÁLYNAK az az észrevétele, hogy a személynevek nagy számmal fordulnak elő az utcanévek csoportjában (1983: 40). Tarnaörs esetében a legtöbb utcanév történelmi személyek nevét viseli: *Zrínyi Miklós utca, Széchenyi utca, Dózsa György utca, Vak Bottyán utca, Rákóczi utca, Nagy Lajos utca, Kossuth utca, Szent Imre utca, Deák Ferenc utca, Árpád utca, Erzsébet út*. Költők, írók nevét viselik a *Petőfi utca, József Attila utca, Móricz Zsigmond utca, Ady Endre utca, Deák Ferenc utca, Arany János utca*. Találunk olyat is, aminek az elnevezése államigazgatási szót mutat: *Alkotmány utca*.

Ezen csoporton belül a fentebb elemzett helynevek utótagja mind toldalék nélküli egyszerű földrajzi köznévi név. A további részben azokat a helyneveket mutatom be, amelyeknek az utótagja valamilyen toldalékkal összekapcsolt földrajzi köznévi név, az előtagja pedig főnévi lexéma.

Vannak olyan helynevek, ahol a földrajzi köznévi név *-ja* birtokos személyjellel kapcsolódik össze. Ezeknél a helyneveknél az összetétel típusa a leggyakrabban családnév + keresztnév + toldalékos földrajzi köznévi név, vagyis az előtag ez esetben tulajdonnév. Ezt a leggyakoribb esetben a tanyanevek csoportjában tapasztalhatjuk: *Farkas tanyája, Bobák Jóska tanyája, Legény Imre tanyája, Bobák Béla tanyája, Fodor Lojzi tanyája, Szabó Laci tanyája, Fodor Jani tanyája, Demény Pista tanyája, Mócár Sándor tanyája, Nagy Lajos tanyája, Nagy János tanyája, Fehér Jóska tanyája, Fehér Émánné tanyája, Tót Béla tanyája, Mócár Laci tanyája, Mócár László tanyája, Demény János tanyája, Fehér Béla tanyája, Fehér János tanyája, Kis-Miklós tanyája, Kis-Ventúr tanyája, Rédei Jóska tanyája, Puskás Ábel tanyája, Göblyös Miklós tanyája, Rédei Antal tanyája, Kökény István tanyája, Rédei Mengyi tanyája, Béres Feri tanyája, Gunics Mihály tanyája, Pető László tanyája, Morvai Péter tanyája, Bollók tanyája,*

Farkas János tanyája, Morvái János tanyája, Meleghegyi Miklós tanyája, Híres Juhász tanyája, Guba Béla tanyája, Béres Miklós tanyája, Lénár Jóska tanyája, Major Béla tanyája, Cékmány Antal tanyája, Bozóki Pál tanyája, Kaszab Feri tanyája, Falu Lojzi tanyája, Csomor Vince tanyája, Kerek Laci tanyája, Gyurcsik János tanyája, Kis Jóska tanyája, Gunics Mihály tanyája, Mészey Antal tanyája, Antal Sándor tanyája, Cúder György tanyája, Fodor Pista tanyája, Bobák Sándor tanyája, Kerek János tanyája, Bógyi János tanyája, Szűcs József tanyája, Zsákai Miska tanyája, Antal Lojzi tanyája, Dósa Sándor tanyája, Antal Flóri tanyája, Csikós Lajos tanyája, Bozóki András tanyája, Lengyel Lajos tanyája, Kócián László tanyája, Farkas László tanyája, Birinyi Paja tanyája, Dudás István tanyája, Csomor György tanyája, Jámbor Vilmos tanyája, Csikós Béla tanyája, Antal Sándor tanyája, Tőzsér József tanyája, Szőke József tanyája, Szőke Mihály tanyája, Szőke János tanyája, Nagy Pál József tanyája, Hevér János tanyája, Hevér Miklós tanyája, Dékány Endre tanyája, Dékány Ernő tanyája, Dékány Béla tanyája, Bocorádi József tanyája.

Találkozunk olyan típusú nevekkel is, aminek az összetétele családnév + toldalékos földrajzi köznévi: *Mócár tanyája, Kókai tanyája, Kócián tanyája, Csikós tanyája, Breszko tanyája, Bollók tanyája.* Ide tartoznak még a *Pataki kocsmája, Gonda kocsmája, Gonda bótja, Dorkó-partja, Józsa bótja, Üvegös-köz, Hallér kert, Fehér döllő, Szőke döllő.*

Egyetlen olyan helynév van, ami családnév + ragadványnév betűjele + keresztnév szerkezetet mutat: *Nagy Ká Ferenc tanyája.*

Három esetben fordul elő, hogy ragadványnév + keresztnév az összetétel típusa: *Jámbor Vilmos tanyája, Béra János kereszttyék, Tóbiás Sándor kereszttyék.*

Ilyennel találkozunk még a *Náci bótja*, nevezetű hely esetében, azonban itt az összetétel becéző név + toldalékolt földrajzi köznévi.

A következő helynevekben mássalhangzós tőhöz kapcsolódik a birtokos személyjel: *Rubi báró miskei kastéja, Paciga-ződségese, Templom földje.*

A kétrészes helynevek előtagjai lehetnek még helynevek vagy helynévi származékok. Egyrészes helynév a bővítményrész a *Tarna folyó, Rajna döllő, Gyöngyös-patak* helynevek esetében. A *Holt-Tarna döllő* helynévnek az a lexikális sajátossága, hogy az előtagja kétrészes helynévi.

b) Az előtag melléknév vagy melléknévi jellegű szó

Bővítményi névrészként melléknév és melléknévi jellegű szó is állhat. Ebben az esetben is előfordulnak jelöletlen formák, mikor az előtag képzetlen melléknév (*Nagy-lapos,*

Új-posta, Kis-szöllő, Kis horgas, Újtelep, Új-patyika, Új-gyógyszertár, Új-tanácsház, Régi-községháza, Új-posta, Új-döngkút, Régi-döngkút, Kis-mégáló, Kis-ártézi, Nagy sor, Nagy-buszmégáló, Nagy fertő, Alvég, Felvég, Külső-hodáj, Kis-Tarna-híd, Nagy-Tarna-híd, Nagy-horgas-döllő).

A helynévanyagban találunk arra is példát, amikor az előtag képzett melléknév + földrajzi köznévi. Ezen belül a következő csoportokat különíthetjük el: növénynév az alapszó, és ehhez kapcsolódik az -s melléknévképző: *Parajos-döllő, Parajos-tó, Epréskert, Szilvás kert*. Ez a toldalékmorféma kapcsolódhat állatnévi lexémához is: *Békás-tó, Halastó*. Ezekben az esetekben már jelölt formákról beszélünk. Az -s képző kapcsolódhat még anyagnévi lexémához: *Boros-halom*. Továbbá ebbe a csoportba sorolhatjuk még a *Rühes szög* és a *Feltételes megálló* helyeket is.

A *Kilences sarok* és a *Kettős út* helynevekben számnévből képzett melléknevet találunk.

A *Csöpögős-kút* esetében az -s képző a *csepegő -ő* képzős folyamatos melléknévi igenévhez kapcsolódik.

A *Szentandrás faköréscs, Szentandrás köréscs, Erki út, Viszneki út, Árokszállási út, Szentandrás út, Dósai út, Viszneki-patak* helynevek lexikális sajátossága az, hogy bővítményi részük a *Jászszentandrás, Visznek, Erk, Jászárokszállás, Jászdózsa* helynevek -i melléknévképzős származéka. A *Viszneki-Szarvagy-híd* lexikális sajátossága szintén ugyanez, csak ebben az esetben az utótag M funkcióval rendelkezik. Ide sorolhatóak még a *Miskei-ártézi, Áréndási-gulyakút, Miskei-gulyakút, Körtéjési-gulyakút* nevezetű helyek, mert ezekben pedig határ- vagy falurészek (*Miske, Áréndás, Körtéjés*) -i melléknévképzős származékai figyelhetők meg előtagként. A *Kápolnai-domb, Kápolnai köréscs* esetében pedig az a lexikális sajátosság, hogy ezeknek a neveknek az előtagjuk egy építményt jelölő szónak az -i képzős származéka.

A névanyagomban olyan helynevek is találhatóak, amelyeknek a szerkezeti felépítése a következő: kétrészes képzett helynév + földrajzi köznévi. Ezekben az esetekben a kétrészes helynévi lexémákhoz mindig -i melléknévképző kapcsolódik. Ilyenek a következők: *Disznójárási-kút, Dékány-tanyasi faköréscs, Félvégi-kocsma, Kis-horgasi-nagy lapos, Nagy-Tarnai-fahíd*.

Az általam vizsgált helynévanyag kis számban tartalmaz olyan helyneveket, amelyeknek az utótagja egyrészes képzett helynév. Vannak olyan helynevek, amelyeknek a bővítményi névrésze képzett melléknév (építménynévhez -i

melléknévképző kapcsolódik), utótagjuk pedig -s képzős melléknév: *Malomgyümölcsös*.

Olyanra is találunk példát, amikor a helynév előtagja képzetlen melléknév, utótagja pedig -ó melléknévi igenévvel ellátott igeneves formából főnevesült földrajzi köznévi: *Kis-mégáló, Nagy-buszmégáló*. Az utóbbi helynév esetében az utótag összetett földrajzi köznévi.

Az utcanevek csoportját tekintve a következőket állapíthatjuk meg, ha a lexikális összetételt vesszük figyelembe: a költőkről, írókról elnevezett utcák előtagjának az esetében családnév + keresztnév az összetétel típusa a *Petőfi Sándor utca, József Attila utca, Gárdonyi Géza utca, Móricz Zsigmond utca, Ady Endre utca, Arany János utca*, csak családnév szerepel a bővítményi névrészben a *Jókai utca* helynévben. Azok között az utcák között, amelyek történelmi személyekről kapták a neveiket, szintén ez a kétfajta szerkezeti típus figyelhető meg. Családnév + keresztnév az előtag összetétele a *Zrínyi Miklós utca, Dózsa György utca, Nagy Lajos utca, Deák Ferenc utca*, csak családnév található a *Széchenyi utca, Vak Bottyán utca, Rákóczi utca, Kossuth utca, Orci utca* nevezetű utcák előtagjában. Ebben a csoportban arra is találunk példát, amikor a bővítményi névrészben keresztnévet találunk, ami lehet férfi keresztnév (*Árpád utca*) és női keresztnév (*Erzsébet út*).

1.2. Helynévi utótagú nevek

Tarnaörs helynévanyagában ilyen típusú helynevekből nem sokat találunk. Valódi helynév a következő neveknek az alaptagja: *Nagy-Tarna, Kis-Tarna, Nagy-Horgas, Kis-Horgas*. Ezekben a helynevekben az előtag minden esetben képzetlen melléknév.

Az utótagként álló helynév lehet kétrészes is: *Kis-horgasi-nagy lapos, Viszneki-Szarvagy-híd*.

IV. Tarnaörs helyneveinek keletkezéstörténeti elemzése

A keletkezéstörténeti elemzés folyamán azt vizsgáljuk, hogy a helynevek létrejöttében milyen nyelvi szabályok játszanak meghatározó szerepet, illetve hogy a különböző nyelvi elemek hogyan épülnek be a nevekbe. Az, hogy a rendszer új elemei milyen jellegűek lesznek, nagyban meghatározza a már meglévő helynévanyag. Mivel a helynevek is a nyelvi rendszer részét alkotják, így a változásukban, alkotásukban azok a törvényszerűségek hatnak, amelyek a közszavakra is. Ezáltal a történeti tipológiát a közszavakra is jellemző szóalkotási formák adják, amelyek PAPP ISTVÁN (1963) nyomán a következők: külső szóalkotás és belső szóalkotás, ami történhet a meglévő elemek jelentésének átértékelésével (jelentésbeli szóalkotás), szóképzéssel, ikerítéssel, szóösszetétellel. Ennek alapján a helynevek keletkezéstörténeti vizsgálata során az alábbi 5 fő típust különítjük el: szintagmatikus szerkesztéssel alkotott nevek, morfológiai szerkesztéssel alkotott nevek, jelentésbeli névalkotással keletkezett nevek, szerkezeti változással alakult nevek, illetve névátvételek (HOFFMANN 2007: 79–80).

1. Szintagmatikus szerkesztéssel alkotott nevek

A szintagmatikus szerkesztéssel alkotott nevek csoportjába azok sorolhatók, amelyek a keletkezésük során szintagmatikus szerkezetként jönnek létre. A szerkezet mindkét tagja valamilyen funkcionális jegyet fejez ki, ebből következik, hogy szintagmatikus szerkesztés útján csak kétrészes nevek keletkezhetnek (i. m. 82).

1.1. Minőségjelzős szerkezetű nevek

Az egyik altípust a minőségjelzős szerkezetű nevek képviselik, amelyeknek az utótagja lehet földrajzi köznévi vagy tulajdonnévi (helynévi). Névanyagomban a *Kis-Tarna* és a *Nagy-Tarna* helynevek utótagjaként szerepel helynévi. Ezeknek a neveknek az előtagja képzetlen melléknév.

A földrajzi köznévi utótagú helynevekben a bővítményi névrész lehet szintén melléknév: *Csöpögős-kút*, *Parajos-tó*, *Halastó*, *Békás-tó*, *Malomi-gyümölcsös*, *Kis-szólló*, *Kis mégáló*, *Nagy-buszmégálló*, *Nagy fertő*, *Pércs-mégáló*, *Újtelep*, *Új-tanácsház*, *Új-dölgút*, *Új-posta*, *Új-gyógyszertár*, *Kápolnai domb*, *Kettős út*, *Kilences-*

sarok, Fölvég, Alvég, Külső-hodáj, Régi-községháza, Régi-döggút, Szilvás-kert, Epréskert, Rihés-szög.

Melléknévként előfordulhat nemzetiségi hovatartozásra utaló szó is, ilyenekkel találkozunk a *Zsidó temető, Némét temető* helynevekben. Ezekben az esetekben az alaptag azt fejezi ki, hogy milyen nemzetiségű emberekből temettek ide sokat, vagyis 'valamiből sok található a területen' jelentésű. A *Cigány-szög* és a *Cigány-güdör* szintén ebbe a kategóriába sorolható.

A *Szőke döllő, Fejér döllő, Dorkó döllő* nevek esetében az összetétel családnév + földrajzi köznévi, a személynév azt jelzi, hogy ilyen nevű emberek éltek az adott területen. Szintén hasonló eset fordul elő a *Germán-köz* és az *Üvegös-köz* helyneveknél, mert az előtag az utcában lakó emberek családneve.

Az *Áréndási-gulyakút, Miskei-gulyakút, Szentandrás-fakérészt* (ezeknek az utótagja összetett földrajzi köznévi), *Viszneki út, Dósai út, Erki út, Árokszállási út, Szentandrás út, Viszneki-patak* helynevek esetében az előtag helynév *-i* képzős származéka, a *Disznójárás-kút, Fölvégi-kút, Disznójárás-kút, Fölvégi-kocsma* nevekben az előtag kétrészes helynév, a *Szentandrás-fakérészt* helynévben az utótag összetett földrajzi köznévi, a *Viszneki-Szarvagy-híd* helynévben az utótag pedig helynév + földrajzi köznévi összetételt mutat.

Három olyan helynév található, amelyben az előtag szófaja főnév, de a terület milyenségére utal, ez a *Bíbic-part* (az állatvilágra utal az előtag), *Parajos-döllő* (a terület növényzetére utal az előtag), és a *Porta-döllő*, ahol a bővítmény a terület nagyságát fejezi ki, portányi területet jelöl.

1.2. Birtokos jelzős szerkezetű nevek

A birtokos jelzős szerkezetből alakult nevekben a birtoklás kifejezése megtörténhet jelölt és jelöletlen formában is. ZELLIGER ERZSÉBET leírja, hogy az ilyen nevek főként a valakihez vagy valamihez való tartozást fejezik ki (1991: 547).

Jelölt a birtoklás, mikor a földrajzi köznévi utótaghoz *-ja* birtokos személyjel kapcsolódik. Ezekben az esetekben a bővítményi névrész mindig személynév. Ilyen példákat a legmagasabb számban a tanyanevek csoportja tartalmazza: *Farkas tanyája, Bobák Jóska tanyája, Legény Imre tanyája, Bobák Béla tanyája, Fodor Lojzi tanyája, Szabó Laci tanyája, Fodor Jani tanyája, Demény Pista tanyája, Mócár Sándor tanyája, Nagy Lajos tanyája, Nagy János tanyája, Fehér Jóska tanyája, Fehér Émánné tanyája, Tót Béla tanyája, Mócár Laci tanyája, Mócár László tanyája, Demény János tanyája, Fehér Béla tanyája, Fehér János tanyája, Kis-Miklós tanyája, Kis-Ventúr tanyája,*

Rédei Jóska tanyája, Puskás Ábel tanyája, Göblyös Miklós tanyája, Rédei Antal tanyája, Kökény István tanyája, Rédei Mengyi tanyája, Béres Feri tanyája, Gunics Mihály tanyája, Pető László tanyája, Morvai Péter tanyája, Bollók tanyája, Farkas János tanyája, Morvái János tanyája, Meleghegyi Miklós tanyája, Híres Juhász tanyája, Guba Béla tanyája, Béres Miklós tanyája, Lénár Jóska tanyája, Major Béla tanyája, Cékmány Antal tanyája, Bozóki Pál tanyája, Kaszab Feri tanyája, Falu Lojzi tanyája, Csomor Vince tanyája, Kerek Laci tanyája, Gyurcsik János tanyája, Kis Jóska tanyája, Gunics Mihály tanyája, Mészey Antal tanyája, Antal Sándor tanyája, Cúder György tanyája, Fodor Pista tanyája, Bobák Sándor tanyája, Kerek János tanyája, Bógyi János tanyája, Szűcs József tanyája, Zsákai Miska tanyája, Antal Lojzi tanyája, Dósa Sándor tanyája, Antal Flóri tanyája, Csikós Lajos tanyája, Bozóki András tanyája, Lengyel Lajos tanyája, Kócián László tanyája, Farkas László tanyája, Birinyi Paja tanyája, Dudás István tanyája, Csomor György tanyája, Jámbor Vilmos tanyája, Csikós Béla tanyája, Antal Sándor tanyája, Tőzsér József tanyája, Szőke József tanyája, Szőke Mihály tanyája, Szőke János tanyája, Nagy Pál József tanyája, Hevér János tanyája, Hevér Miklós tanyája, Dékány Endre tanyája, Dékány Ernő tanyája, Dékány Béla tanyája, Bocorádi József tanyája, Mócár tanyája, Kókai tanyája, Kócián tanyája, Csikós tanyája, Breszko tanyája, Bollók tanyája.

A boltok és kocsmák nevei között is találunk erre a típusú helynévre példát: *Náci bótja, Józsa bótja, Gonda bótja, Gonda kocsmája, Pataki kocsmája.*

A *főd* utótagú helynevek között két esetben találkozunk jelölt formával: *Templom földje, Új gazdák-földje.*

Jelölt birtoklást találunk még a keresztek nevei közül a *Béra János kereszttyék, Tóbiás Sándor kereszttyék* helynevekben, ezekben az utótag a köznyelvi *keresztjük* formának felel meg, de értelmileg *keresztje* formát takar.

Nincs jelölve a birtoklás a következő helynevekben, de a szemantikai jelentés itt egyértelmű, mivel olyan alakszerkezeti formában fejeződik ki, ami ezt egyértelművé teszi: személyt jelölő szó + földrajzi köznévi: *Polétárföd, Észterházi-föd, Harangozóföd, Papföd, Kántorföd.* Ezekben az esetekben azáltal fejeződik ki a birtoklás, hogy az előtag azt jelöli, hogy az adott terület kinek a használatában van, kihez tartozik. A *Vitézfödök* is ugyanezt a kategóriát képviseli, csak ebben az esetben az utótaghoz a *-k* többes szám jel kapcsolódik. Személyt jelölő szón belül nemzetiséget jelöl és birtokviszonyra utal a *Némét temető* és a *Zsidó temető* helynevek bővítményi névrésze. A *Görgei-part* helynévben az előtag ragadványnév, az ezen a területen lévő föld tulajdonosát jelöli.

A ház alaptagú helynevekben sem jelölt a birtoklás, hanem szintén a bővítményi névrész fejezi ki, hogy kinek a tulajdonát képezi a hely. Ilyenek: *Gátórház, Vadászház, Kántorház, Harangozóház*.

A járások nevei közül a *Gulyajárás, Disznójárás, Bornyújárás*, a hodály utótagú nevek közül a *Birkahodály* szintén jelöletlen birtokviszonyt tartalmaznak, de ezek felfoghatók úgynevezett sűrítő összetételeknek is, pl. 'a gulya által használt járás/legelő'.

A kocsma névei közül egy esetben találkozunk olyannal, mikor nincs jelölve a birtoklás: *Téesz-kocsmá*. Szintén ilyen típusú név a *Téesz-zódségés*.

2. Morfematikai szerkesztéssel alkotott nevek

Morfematikai szerkesztésnek azt a névalkotást nevezzük „amelynek során valamely nyelvi elem egy kötött morféma (képző, jel, rag) vagy ahhoz hasonló funkciójú elem (névutó) hozzákapcsolásával helynévi szerep betöltésére válik alkalmassá” (HOFFMANN 2007: 85). Ezt a kapcsolódó morfémát, ami a helynévi vagy személynévi tőhöz járul, névformánsnak tekintjük.

2.1. Helynévképzővel történő névalkotás

A morfematikai szerkesztéssel alkotott nevek csoportjában legnagyobb számban a helynévképzővel alkotott nevek fordulnak elő. Ilyen képző az *-s* (*Áréndás, Cenduláris, Gyümölcsös, Barackos, Körtéjés, Gyíkinyés, Parajos, Fáczányos*), amiről BÉNYEI ÁGNES azt a megállapítást teszi, hogy a helynevek esetében legtöbbször „növény-, illetve állatnévi alapszóból keletkezettek között találunk példát” (2012: 95). SZEGFÜ MÁRIA álláspontja szerint az *-s* mint helynévképző az ellátottságot kifejező, valamint gyűjtőnévképző funkcióból fejlődhetett ki. A formáns többféle funkcióban, a köznevek alkotásában is produktív volt, ezáltal a köznevek alakilag megegyezhettek a helynevekkel, így a nem megegyező használati szabályok által vált egyértelművé a funkció (1991: 255).

A *Kendőráztató* helynév *-ő* helynévképzőjének INCZEFI GÉZA meghatározása szerint az a szerepe, hogy „az igei alapszó jelölte (emberi, állati, metaforikusan természeti) cselekvés, történés jellemzője, tulajdonsága a táj valamely részének” (1970: 320). Ebben az esetben az emberi cselekvés a meghatározója a területnek. Az *-ó/ő* helynévképző alakilag megegyezik a folyamatos melléknévi igenév képzőjével, és

annak ellenére, hogy az általam vizsgált névanyagban csak egy példát találunk rá, az aktív képzők közé sorolhatjuk a helynevek körében.

Szintén egy esetben fordul elő, mikor *-si* helynévképző kapcsolódik a névhez. A *Dékány-tanyasi-fakérészt* esetében a kétrészes helynév földrajzi köznévi utótagjához járul a formáns. Azt, hogy ezen a településen is található ilyen helynév, alátámasztja É. KISS KATALINNAK az a megállapítása, hogy ennek a képzőnek „a használata nem korlátozódik a Hortobágy területére” (1969: 383). ZOLNAI GYULA megállapítása szerint a *-si* képző a *váras* lexémából alakult, a többi képzett szó ennek alapján, analógia által jött létre (1920: 23). A képző elsődlegesen eredetet, ’valahonnan valóságot, valahová tartozást’ fejez ki, aztán később az adott helyen működő foglalkozást is jelöli (i. m. 14).

2.2. Névszójelekkel történő helynévalkotás

A helynévanyagban egy olyan névvel találkozunk, amelyhez *-k* többesjel kapcsolódik, ez a *Vitézföldek*. Ez a helynév az itt tárgyalt kategória egyik sajátos alcsoportjaként említendő, mert nem olyan módon kapcsolódik hozzá a *-k* többesjel, hogy az alaptag jelentése megváltozik, tehát a jel kapcsolódásával nem jön létre új képződmény (HOFFMANN 2007: 96). J. SOLTÉSZ KATALIN azt a megállapítást teszi, hogy „a mikrotoponímiában főleg a *-földek*, *-kertek*, *-rétek*, *-szőlők* utótagúak olyan nagy számúak, hogy nem tarthatjuk őket különlegességekné” (1986: 73). Ezen helynév esetében a *-k* többesjel a földrajzi köznévhöz kapcsolódik, így sajátos jelentéstartalom húzódik mögötte. Ebben az esetben a *földek* utótag jelentéséről elmondhatjuk, hogy „kisebb (általában azonos nagyságú) területekre felosztott szántóföld” értelme van (HOFFMANN 2007: 95).

Birtokjellel történt a névalkotás a *Tőzsér Mihályé* és a *Szöréncsés Pétéré* helynevek esetében. Itt az *-é* birtokjel személynévhez kapcsolódik, egyrészes nevekként a birtokost fejezik ki.

2.3. Névutóval történő helynévalkotás

A névutó a helynévhez kapcsolódva elhelyezkedést fejez ki. „A lexikális összetettségből adódóan azonban e nevek részt vehetnek újabb nevek alkotásában, s a továbbképzést is jól tűrik” (HOFFMANN 2007: 102). Az általam vizsgált névanyagban is találunk továbbképzett helynévre példát: *Tarna-híd-melletti-kérészt*.

A *Körtefák-alja* nevezetű hely esetében a földrajzi köznévjellegű szó sajátos módon ragozódik, ugyanis létezik *Körtefák-alatt* formában is. Itt érvényesül GERGELY BÉLÁNAK az a megállapítása, hogy „névutóval rokonértelmű és vele egy tőből képzett térszíni formanév is szerepelhet” (1942: 159) egy adott helynév alaptagjaként.

3. Jelentésbeli névalkotás

Ebbe a kategóriába a helynevek keletkezésének azok a formái tartoznak, amelyek a már meglévő belső nyelvi elemkészletet használják fel helynévként úgy, hogy az új jelentés nem vonz maga után szerkezeti változást. Tehát itt a nyelvi szerkesztés nem játszik szerepet, vagy esetleg másodlagos. A jelentésbeli névalkotásban csak főnevek (köznevek és tulajdonnevek) vehetnek részt (HOFFMANN 2007: 106).

3.1. Jelentéshasadás

Az így keletkezett nevek bármilyen formáns hozzákapcsolása nélkül alakultak ki, egyszerű földrajzi köznévből (i. m. 108). A speciálisabb jelentésű földrajzi köznevek gyakrabban válnak jelentéshasadással helynévvé, mint az általános fogalmi tartalmúak (i. m. 110). Ez alapján Tarnaörs helynévanyagában ilyen módon keletkezett nevekre is találunk példákat. Ezek a nevek jelölhetnek olyan helyneveket, amelyekből egy településen általában egy fordul elő (*Lőtér, Focipálya, Kastéj, Posta, Iskola, Templom, Malom, Mozi, Óvoda, Gőzmalom, Temető, Dögkút, Állatpiac, Tüzép, Parokja*), jelölhetnek nagyobb területeket (*Berek*), lehetnek olyan nevek, amely az adott terület növényzetére utal (*Barackos, Körtéjes, Szőlő*). Ez utóbbi csoport már más alaktani kategóriába tartozik, hiszen ezek képzett nevek, de ennek ellenére jelentéshasadással keletkeztek. Szintén erre példa a terület állatvilágára utalva a *Fácányos, Birkahodáj*. Ide tartoznak azok a helynevek is a kétrészes nevek közül, amelyek ház alaptaggal rendelkeznek (*Gátórház, Kántorház, Harangozóház, Vadászház, Egészségház*), a kert alaptaggal rendelkezők közül a *Kastéjkert*, illetve a víznevek közül a *Halastó*. Ezekben az esetekben, ahogyan SEBESTYÉN ÁRPÁD írja: „A hasadás a tulajdonnévvé váló szó vagy szó szerkezet, szókapcsolat használatában következik be: az addig köznévi jelentésben, alkalmi funkcióban használt kifejezés egy adott nyelvi közösségben egyedjelölő szerepet is kap” (1971: 167).

3.2. Jelentésbővülés vagy -szűkülés

Jelentésbővülés vagy -szűkülés alatt azt a folyamatot értjük, amikor egy helynévnek egy újabb jelentése is kialakul a már meglévő mellé, és ezek közül mindkettő azonos fogalmi osztályba tartozó denotátumra vonatkozik (HOFFMANN 2007: 114). Ilyen folyamatra névanyagomban nem találtam példát. Ennek oka az is lehet, hogy ezt a jelenséget csak nagyon gondos, alapos adatolás alapján lehet kimutatni.

3.3. Metonimikus helynévalkotás

A metonimikus helynévalkotás egyik formája lehet, mikor egy területet a rajta található építményről neveznek meg: *Gulyakút*. A metonimikus helynévalkotás létrejöhet úgy is, hogy alapjául a területen termesztett növény szolgál: *Szőllő*. Pár olyan eset is előfordul, amikor tulajdonnév áll olyan funkcióban, hogy a helyet a tulajdonosáról nevezik el. Ilyen nevek a *Péterke* (keresztnév), *Szódás Gyuri* (ragadványnév + keresztnév).

3.4. Metaforikus helynévalkotás

Ahogy HOFFMANN ISTVÁN írja, a metaforát „a helynevek jelentésszerkezetének sajátosságait is figyelembe véve – a fogalmi jegyek hasonlóságán alapuló névátvitelnek foghatjuk föl” (2007: 128). Mivel általában ez egy ritka kategória, így ilyen fajta helynévalkotással létrejött név nem található a helynévanyagban.

3.5. Indukciós névadás

Ezeknek a neveknek a létrejöttét a meglévő helynévrendszer indukálja. HOFFMANN ezeket a neveknek a megjelölésére elképzelhetőnek tartja a „rendszerasszociációs név” terminust is (2007: 133). Ilyenre sem találunk példát Tarnaörs helynévanyagában, amit az is magyaráz, hogy ez egy nagyon-nagyon ritka névadási mód.

4. Szerkezeti változással alakult nevek

Az ilyen típusú nevekben a helynév alakja változik, a denotatív jelentés változatlan marad. Így tehát mindig szinonim jelentésű nevek alakulnak ki. Ezek a párok szinkrón szempontból egymás mellett élő variánsok, történeti szempontból nézve viszont az egyik alak többnyire háttérbe szorul a másikkal szemben (HOFFMANN 2007: 137).

4.1. Ellipszis

Az ellipszis során az egyik névrész eltűnik, ezáltal egyrészes helynév keletkezik. Az eltűnést mint folyamatot jelölhetjük a névrészelhagyás terminussal. Az esetek többségében a földrajzi köznévi utótag tűnik el a névből (i. m. 140). A Tarnaörs helynévanyagából ebbe a csoportba sorolható nevek is azt mutatják, hogy az ellipszis főleg a megművelt földterületek (*föld, dőlő*) neveiben jellemző. Ilyenek tehát a *Parajos dőlő* és a *Rajna dőlő* helynevek, amelyekből ellipszis útján *Parajos*, illetve *Rajna* keletkezett, bár a *Rajna – Rajna-dőlő* szinonimapár esetében nehéz eldönteni, hogy kiegészülés vagy ellipszis történt-e.

4.2. Kiegészülés

Az így keletkezett nevekre olyan esetben találunk példát, amikor a név összetétele helynév + képző + földrajzi köznévi. Ez a kiegészülés altípusa, képzéses kiegészülésnek nevezzük. Ilyenkor általában *-i* képző kapcsolódik a névhez (i. m. 150). Ilyen névpárok: *Körtéjés – Körtéjési-legelő, Körtéjés – Körtéjési-gulyakút, Áréndás – Áréndási-gulyakút, Miske – Miskei-gulyakút.*

V. Összegzés

Dolgozatomban Tarnaörs helynévrendszerének a vizsgálatával foglalkoztam. A nyelvi elemzés során a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott elemzési modellt alkalmaztam, mert ez az elemzési keret a helynevek csoportját nyelvi kategóriaként vizsgálja úgy, hogy a segítségével egyszerre tudjuk bemutatni a rendszer belső összetettségét és a közös sajátosságokat.

A vizsgálat során szerkezeti és keletkezéstörténeti szempontból elemeztem a helyneveket, amelyek folyamán a helyneveket nyelvi jelekként értelmeztem, a modell egyik alapvonásából következően.

Első lépésként adatokat közöltem a település 1980-as lakosságáról, illetve területéről, majd a PELLE BÉLÁNÉ-féle gyűjtésből kiválasztottam azokat a neveket, amelyek ténylegesen helynévnek tekinthetők. Miután kiszámítottam a névsűrűséget, más munkákkal összevetve megállapítottam, hogy Tarnaörs közepes névsűrűségű település. Majd olyan terminológiai kérdésekre tértem ki, amelyeknek a tisztázását fontosnak tartottam a terminusok használatának keveredése miatt. Ezen részben a *helynév* – *földrajzi név*, a *határnév* és a *határrésznév*, illetve a *dűlőnév* terminusok használatáról írtam.

A funkcionális-szemantikai elemzés során kördiagramon ábrázolva mutattam be az egy- és kétrészes nevek megoszlásának arányát, valamint azt, hogy az egyrészes nevek csoportján belül milyen arányban jelennek meg az S, M és F funkciók. A kétrészes neveknél a 10 leggyakoribb fajtajelölő alaptagot jelenítettem meg százalékos arányban kördiagramon, amelyből kiderül, hogy a fajtajelölő alaptaggal rendelkező kétrészes nevek között a *tanya* utótagú nevek fölényes többségben vannak a többivel szemben. Az S névrész funkció arányainak számítása során megállapíthatóvá vált, hogy a helynevek között 59%-ban vannak jelen olyanok, amelyeknek előtagja a hely viszonyát fejezi ki valamely külső dologhoz, ezen belül pedig személyhez.

A névrendszertani vizsgálatot a lexikális-morfológiai elemzéssel folytattam, amely során azt az eredményt kaptam, hogy a földrajzi utótagú helynevek között azok fordulnak elő legnagyobb számban, amelyeknek az előtagja tulajdonnév. Ez egyértelműen abból adódik, hogy a településen 105 tanyanév található, ami nagyban hozzájárul az ilyen típusú nevek magas előfordulási számához.

Dolgozatom utolsó fejezetében a szerkezeti elemzésen túl, keletkezéstörténeti szempontból is vizsgáltam a helyneveket, fő irányvonalnak tekintve az általam használt modell kiemelt kategóriáit, valamint ezek alcsoportjait.

Irodalom

- BENKŐ LORÁND (1947), *A Nyárádmente földrajzinevei*. MNyTK. 74. sz. Bp.
- BÉNYEI ÁGNES (2012), *Helynévképzés a magyarban*. Debrecen.
- É. KISS KATALIN (1969), A *-si* képző a Hortobágyon. *Nyr.* 93: 382–83.
- GERGELY BÉLA (1942), Kalotaszeg névutós helynevei. *MNny.* 4: 158–82.
- GYÖRFFY ERZSÉBET (2011), *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. Debrecen.
- HAJDÚ MIHÁLY (1973), A Vásárhelyi-puszta földrajzi nevei. *MNyTK.* 133: 27–36.
- HAJDÚ MIHÁLY (1979), A magyar névtudomány műszavai. *NÉ.* 2: 18–28.
- HAJDÚ MIHÁLY (1983), Kisebbségi településeink utcaneveiről. *NÉ.* 8: 32–49.
- HOFFMANN ISTVÁN (1999), A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *MNyj.* 37:207–16.
- HOFFMANN ISTVÁN (2007), *Helynevek nyelvi elemzése*. Bp.
- HOFFMANN ISTVÁN (2012), Elmélet és terminológia a magyar helynévkutatásban. *NÉ.* 34: 127–37.
- INCZEFI GÉZA (1970), A leggyakrabban használt képzők szerepe a földrajzi nevekben. *MNny.* 66: 312–23.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1986), Szokatlan alaki szerkezetű helynevek. *NÉ.* 11: 73–82.
- KÁLMÁN BÉLA (1973), *A nevek világa*. Bp. III. kiadás.
- KSH. = *Központi Statisztikai Hivatal. Magyarország történeti statisztikai helynévtára. (Heves megye)*. Szerk. KOVÁCS BÉLA. Bp. 1991.
- LŐRINCZE LAJOS (1947), *Földrajzineveink élete*. Bp.
- NAGY MÁTÉ ANDRÁS (2013), *Vizsgálatok a Bodrogtörzs helyneveinek köréből*. Kézirat. Debrecen.
- PAPP ISTVÁN (1963), A szóalkotás problémái. *MNyj.* 9: 3–31.
- PELLE BÉLÁNÉ (1980a), *Heves megye földrajzi nevei III. A Hevesi járás*. Bp.
- PELLE BÉLÁNÉ (1980b), Tanyanevek a hevesi járás földrajzi neveiben. *MNyj.* 23: 97–118.
- PELLE BÉLÁNÉ (1981), A hevesi járás *tanya* köznévvél alakult tanyaneveinek vizsgálatához. *MNyTK.* 160: 141–3.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD (1971), Földrajzi neveink helyesírásához. *MNy.* 17: 159–72.
- SLÍZ MARIANN (2012), Terminusok keletkezése és változása. *NÉ.* 34: 149–56.
- SZEGFÜ MÁRIA (1991), Tulajdonnevek képzése. *TNyt.* I, 249–58.

- SZEMÁK ÉVA (2012), *Helynévvizsgálatok a romániai Szatmár-megye területéről*.
Kézirat. Debrecen.
- TNyt. = *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei*.
Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp., 1991.
- TÓTH VALÉRIA (2001), A helynevek lexikális szerkezetéről. *Folia Uralica
Debreceniensia* 8: 643–55.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár*. Főszerk. B. LÖRINCZY ÉVA. I–V. Bp., 1979–2010.
- ZELLIGER ERZSÉBET (1991), A szóösszetétel. *TNyt.* I, 523–52.
- ZOLNAI GYULA (1920), A *-si* képző eredete. *AkNyÉrt.* 23: 603–35.